

ТЕМА №1 ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ

Філософія як критичне мислення. В одній із своїх праць іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет вказує на ту обставину, що вже давньогрецькі мислителі Геракліт та Парменід уповні усвідомлювали: їхній погляд на світ не співпадає з усталеними уявленнями (doxa). Філософування протистоїть «доксі» як «пара-докса». І ця парадоксальність зберігається впродовж усієї історії філософії. Будь-який любомудр мислить на противагу усталеним поглядам. Перші грецькі філософи були зачудовані такою перспективою, і невдовзі після того як Перікл запросив до Афін (відсталих на ту пору в інтелектуальному розвитку) Анаксагора, на місто спала ціла лавина «парадоксів»: зірки, мовляв, не боги, а кулі розжареного металу, як те Сонце, що, за Анаксагором, більше од Пелопенесу - і т.д і т.п. Це викликало неабияке роздратування демосу: в останню третину 4 ст. до н.е. усіх трьох відомих афінських мислителів –Анаксагора, Протагора та Сократа – або ж виганяють за межі поліса, або ж змушують пити цикуту. Греки знайшли у своїй мові слово для позначення різновидів діяльності, котрі їх дратували. Це слово, зауважує Ортега, нелегко перекласти іншими мовами через багатство семантичних відтінків. Загалом же воно виражає якесь велике діяння й має схвальну коннотацію, але водночас те, що виходить за межі дозволеного, - зухвале, богохульне. Найадекватніший переклад такого схвалення-осуду – «забагато знають».

Знання та його форми. Знання загалом – відображення у свідомості людини явищ навколишнього світу. Кожна людина має знання. В науці розрізняють «спеціалізовані» та «неспеціалізовані» знання. До останнього, зокрема, відносять навички, що базуються на людському досвіді. Адже, досвід містить у собі як сферу усвідомленого (рефлексивного), так і рівень неусвідомленого. Це ще, по-іншому, знання «повсякденне» (буденне). Останній включає в себе життєвий досвід багатьох поколінь, зафіксований у певних “настановах”, “нормах”, “забобонах”, які спонукають до певного способу дій, не пояснюючи й не мотивуючи раціонально цей спосіб. Для повсякденного світогляду характерні некритичність (або слабкий рівень критичності), “масовість”, переважання емоцій над міркуванням і т. ін. «Спеціалізоване» знання – наукове знання. Його еталон формується в Новий час (16-17 ст.). Мірилом строгої науковості стає емпіричне знання (воно завжди формулюється на основі досвіду, на відміну від апріорного; до останнього належало схоластичне середньовічне знання), а зразком засобу його досягнення стає експеримент. Абсолютизується і певний спосіб міркування – індуктивний, тобто перехід від окремого до загального, від фактів до узагальнення, а не навпаки. Родоначальник цього методу був англійський філософ Френсіс Бекон. Він навіть вмер від простуди, яку отримав під час дослідів з консервування курей шляхом їх заморожування в снігу. Згодом таке розуміння знання буде названо сцієнтистським (від англ. science – наука)

і ідентифікуватиметься передусім з природознавством, яке до кінця 19 сторіччя буде уособлювати науку і знання як таке. Специфіка науки і її мета – осягнення об'єктивної істини, отримання «достовірного», тобто вільного від упередженості та оцінки знання, по-іншому «чистого» знання. Але «чистого» знання не буває (недоведені теореми, гіпотетичні об'єкти тощо).

В 20 сторіччі починають розрізняти науки природничі та гуманітарні (зокрема, класична філологія, риторика, літературознавство). Об'єктом останніх постає «текст». «Текст – первинна даність і висхідна точка будь-якої гуманітарної дисципліни» (Михайло Бахтін). Текст – не просто фізична річ, а утворення, що має певний смисл (тобто кимось створений), який треба розкрити, «зрозуміти». Тут немов би відбувається діалог. Філософське знання теж є діалогічним.

Специфіка філософського знання. Філософське знання світоглядне. Світогляд є певним різновидом знання про світ, людину. Водночас – це не просто знання, а й оцінка людиною світу й самої себе. Отже філософське знання має ціннісний характер, це завжди поєднання інтелектуально-розумової компоненти з почуттєво-емоційною. Це вказує на наявність у змісті світогляду постійних спонук до активності, дії, що і надає світоглядній формі характеру життєвої програми, а самому світоглядному знанню рис знання-переконавання. Світогляд — це своєрідна інтегративна цілісність знання і

цінностей, розуму і чуття, інтелекту й дії, критичного сумніву і свідомої переконаності.

Таким чином, можна говорити про світогляд як про більш-менш систематизований комплекс уявлень, оцінок, установок, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини разом з життєвими позиціями, програмами та іншими спонуками поведінки, активного діяння взагалі. Тим самим світогляд інтегрує пізнавальну, ціннісну й спонукально-діяльну установки людської життєдіяльності.

Всі ці функції, спрямовані на забезпечення успішного функціонування специфічно людської життєдіяльності, світогляд здійснює на різноманітних рівнях щодо ступеня загальності (світогляд особистості, груповий, професійний; національний, класовий тощо, нарешті, загальнолюдські світоглядні настанови), або ступеня історичного розвитку (античний, середньовічний і т. п. світогляд), або ступеня теоретичної “зрілості” (стихійно-повсякденний, “життєвий”, теоретичний, філософський світогляд).

Питання про філософію виникає саме у зв'язку з мовою про ступені зрілості (як історичної, так і теоретичної) світогляду. Виникнення філософії, її становлення пов'язані з особливостями найдавнішої світоглядної форми, яка, по суті, була ровесницею самої людської історії — міфології. На самому порозі свого історичного існування, коли крізь товщу ще по суті тваринної,

інстинктивної психіки ледь починало жевріти світло інтелекту, людина з подивом відчула неспокійний потяг сягнути за межі безпосередніх тваринних відправлень. Тьмяна думка — власне ще не думка, а ледь усвідомлюваний інстинкт — незграбно, з неймовірним зусиллям почала відриватися від поверхні безпосереднього животіння в середовищі існування. І в міру того, як відрив ставав помітнішим і значнішим, людина зачаровано і водночас з острахом спостерігала, як середовище поступово перетворюється на розмаїтий навколишній світ, сама ж вона, власне первісний колектив її подібних (з-поміж яких ще несла було виділити свою індивідуальність), перетворюється на своєрідний “фокус”, “клубок”, активне “ядро” зв'язків, стосунків, претензій і намірів щодо цього світу. Так народжується міфологія — первісна світоглядна форма, покликана забезпечити далеко не легкі вимоги існування людини на перших щаблях історичного буття.

Первісне суспільство було суспільством рутинним, тобто орієнтованим на традицію, постійне відтворення наявного стану речей. Зміни в ньому відбувалися настільки повільно, що практично залишалися непомітними протягом життя кількох поколінь. Звідси і практичні орієнтації міфологічного світогляду були спрямовані не на творчий пошук нових, більш досконалих форм і способів взаємовідношень з навколишнім світом, а на постійне відтворення традиційного (наявного) стану речей, який уявлявся єдино можливим і тому гармонійним “порядком” буття. Цілком відповідали

подібним світоглядним установкам міфологічної свідомості й притаманні їй часові уявлення: час тлумачиться тут як циклічний, а не лінійний за своєю суттю, тобто часовий плин уявлявся процесом нескінченного повторення того, що вже було.

І все ж, яким би малопомітним не був процес розвитку на перших етапах історії людства, його темп неухильно зростав, і, нарешті, настав час, коли первісна колективність перестала бути єдино можливою “гармонійною” організацією людської життєдіяльності. Разом з тим втрачає свій сенс і первісна міфологія, яка стала нездатною світоглядно забезпечувати ефективне функціонування нових форм людської суспільності, що розвинулися на руїнах первісного роду. Проте відмирання первісної міфології відбувалося як процес формування на основі елементів, що становили колись (ще в рамках міфології) синкретичну цілісність автономних форм суспільної свідомості. В нових умовах (і, звичайно, по-новому) ці форми продовжують виконувати світоглядні функції. У такій ролі виступають насамперед релігія та філософія.

Таким чином, філософія є однією з форм суспільної свідомості, що розвинулася десь близько двох з половиною тисячоліть тому на базі первісної міфології, успадкувавши значною мірою в процесі розкладу останньої її світоглядні функції.

Філософія і наука. Наука як і філософія. відображає світ у загальних поняттях.

Зближує філософію з наукою і те, що філософія прагне теоретично обґрунтувати свої положення, довести їх, виразити в теоретичній формі.

“Спільність” ця виявляє себе і в націленості обох на пізнання загального, яке тому і є загальним, що включає у свій зміст не просто “суму” наявного (існуючого “тут” і “зараз”) одиничного, але й містить у собі все багатство його (одиничного) можливих проявів, тобто загальне містить у собі не тільки те, що дійсно було в минулому, а й усе те, що могло б тоді бути; не тільки те, що дійсноє тепер, а й усе те, що може бути; не тільки те, що дійсно буде в майбутньому, але й те, що могло б у ньому бути.

Заслуговує на увагу, що “спільна” націленість філософії та науки на загальне орієнтована принципово по-різному. Наука “схоплює” загальне як таке, саме по собі, безвідносно до людських інтересів і оцінок — і в цьому плані наука репрезентує, так би мовити, “незацікавлене”, “байдуже” знання. Що ж до філософії, то вона обов'язково враховує зацікавленість людини в результатах пізнавальних зусиль, пізнає загальне не просто як єдність дійсного та можливого, але й як бажане (чи небажане), не тільки суще, але й належне. Отже, на відміну від науки, філософія завжди є знання “зацікавлене”, “небайдуже”, тобто — світоглядне. Говорячи, що на перших етапах своєї історії філософія була “сукупним знанням про світ”, яке містило в собі елементи фізичних, хімічних, біологічних та інших знань, котрі згодом

поступово відгалужувалися від філософського “загалу”, перетворюючись на самостійні галузі наукового (не філософського!) знання, слід мати на увазі таке: елементи фізичних, хімічних та інших знань не були науковим (“незацікавленим”) знанням у лоні філософії. Лише в міру свого кількісного зростання і відповідної систематизації та “автономізації” (перетворення на автономну галузь) ці знання “звільнялися” від світоглядно-оціночних моментів, перестаючи бути філософією і стаючи водночас наукою.

Розділяючи філософське (світоглядне) знання та знання наукове, ми виходимо з розділеності самої реальності на суб'єкт (активну частину реальності, що виступає носієм предметно-практичної, пізнавальної емоційно-вольової і т. п. активності) і об'єкт. У ролі останнього виступає реальність, на яку спрямовано активність суб'єкта. Суб'єктом, як правило, буває людина (індивід, група, колектив, нація, людство), оскільки лише людині притаманна активність у названому розумінні. Об'єктом же є, як правило, навколишній світ у цілому або ж у тих чи інших його частинах (об'єктом у цьому плані може бути й сама людина, оскільки активність може спрямовуватись і на саму себе, й на іншу людину чи людей). Абстрагуючись у процесі пізнання від самого відношення (пізнавального, предметно-практичного тощо) суб'єкта до об'єкта, набуваємо знання про об'єкт сам по собі. Це і є наукове (“незацікавлене”) знання про природу (фізика, хімія, геологія та ін.), суспільство (історія, мовознавство та ін.), людину

(антропологія, фізіологія вищої нервової діяльності, психологія та ін.). Однак розглядуваний сам по собі, поза відношенням до об'єкта, суб'єкт втрачає властивості суб'єкта, перестає бути ним, стає просто людиною як біологічною, психічною і т. п. істотою; так само і об'єкт — поза відношенням до суб'єкта він є просто природа (механічна, фізична, людина тощо). Саме в такий спосіб (поза суб'єкт-об'єктним відношенням) розглядувана реальність є предметом науки. Та ж сама реальність, але розглядувана під кутом зору суб'єкт-об'єктного відношення, є предметом філософії.

Способи філософствування. Київський філософ Ігор Валентинович Бичко виділяє “софійний” та “епістемний” способи філософствування. У класичну добу еллінської філософії виразно окреслюються два істотно відмінні способи філософствування. Перший підхід постає в прагненні до мудрості. Така “націленість” на постійний пошук (а не на якийсь певний, “завершений” у своїй принциповій “конечності” результат) ставить людину в ситуацію постійного перебування віч-на-віч із кількома варіантами відповіді (а не з однією, “єдино можливою”); в цьому—головна сутнісна риса зазначеного підходу, що виражає специфічно людську “відкритість” множинному світу можливостей. Сократівський мудрець, подібно до героїв народного фольклору, шукає не істину, а правду. Адже істина “єдина для всіх” і тому рівною мірою байдужа до унікальної неповторності кожного. Правда ж “потрібна кожному” внаслідок саме “небайдужості до кожного”. Правда несе

щастя як гармонійне переживання “повноти” (множинності) життя, істина ж — лише знання наявного, даного, суцього (“єдиного” у своїй звершеності й тому “вже безваріантного”).

Другий (арістотелівський) спосіб філософствування тлумачить філософію вже як науку про суще і тому, зрозуміло, вбачає головне її завдання в осягненні істини. Тут і корениться догматичний, антидіалектичний спосіб філософствування.

Перший, сократо-платонівський, спосіб філософствування виражає людську відкритість світові можливостей і тим самим орієнтує на діалог, а не монолог з реальністю (моністичною є лише наявна, дійсна реальність; реальність же можливостей принципово плюралістична і тому не допускає монологічного до себе відношення). Проте саме до діалогічного відношення, до діалогу семантичне тяжіє сам термін “діалектика”. І це цілком природно, оскільки “мудрість”, що на неї орієнтує себе цей спосіб філософствування, є не просто “відбитком” у голові наявно суцього, того, що просто є.

Окрім суцього, мудрість знає ще й можливе, належне, доброчесне. Тому мудрість не просто знає, але й оцінює. Орієнтоване на мудрість “софійне” знання виявляє себе в діалектиці; тому і “софійний” спосіб філософствування реалізує себе в діалектичному методі.

Альтернативне “софійному” — “епістемне” (від грец. “епістеме” — знання, наука) знання наголошує на “збігові”, тотожності свого змісту зі змістом суцього і тим самим спрямоване на отримання істини. Істина ж, як відомо, максимально елімінує зі свого змісту все, що виходить за межі суцього (можливе, належне, доброчесне тощо). Звідси, можливо, й народився стародавній анекдот, який приписує Арістотелю, цьому фундаторові “епістемного” способу філософствування, слова: “Платон мені друг, але істина — дорожка”. Епістемний спосіб філософствування реалізує себе в догматичному (“метафізичному”) методі.

“Софійний” спосіб філософствування приймає нормальним станом людської думки плюралізм, “поліфонію”, творче розмаїття людської думки, а не єдність і “одностайність” останньої, що тиражуються від індивіда до індивіда. Що ж до “епістемного” способу філософствування, то його орієнтації збігаються з процедурами догматичного методу, які зводять діалог до монологу, поліфонію до монофонії.

Семінарське заняття

1. Соціальні та культурні передумови виникнення філософії.
2. Філософія як світоглядне знання
3. Визначення та структура світогляду

4. Стихійно-повсякденний та теоретичний світогляд

5. Особливості міфологічного світогляду

6. Особливості релігійного світогляду

7. Філософія і наука: спільне та відмінне

8. "Софійний" та "епістемний" способи філософствування

9. Історизм філософського знання

10. Розуміння світу та людини в давньокитайській філософії:

А) конфуціанство

Б) даосизм

11. Філософське знання давньоіндійської мудрості:

А) Упанішади

Б) ранній буддизм

В) веди та ведична традиція

12. Традиціоналізм східної культури і питання її впливу на західну філософію